

ÎNSEMNĂRI FILOSOFICE

METAFORA REVELATORIE – SEMNIFICAȚIE ȘI INTERPRETĂRI

CRISTIAN ANDREESCU

Doctorand, Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”, Academia Română

The Revelatory Metaphor – Meaning and Interpretations. In his conception about metaphors, Lucian Blaga introduces two concepts in order to place metaphor in a philosophical perspective: revelatory and plasticizing (manufactory) metaphors. They contribute to knowledge and to man's being, perception of the world and apprehension of the world in different ways. The main difference becomes clearer by reference to the Blagian conception regarding the philosophy of man living in the horizon of mystery and revelation. At the same time, these two types of metaphors are discussed in connection to the two types of knowledge proposed by Lucian Blaga, luciferian and paradisaic knowledge and, as well, with the signifying and trans-signifying myths. All these forms emerge from man's confrontation with mystery. Manufactory metaphors "do not increase the meanings of facts to which they refer" and they "put together more or less similar facts." The revelatory metaphor is characteristic for human beings living in the horizon of mystery and reveals something previously hidden about the reference signified and signal man's becoming as a symptom of a unique existence within the horizon of mystery.

Keywords: Revelatory Metaphor; Manufactory Metaphor; the Human Being; the Horizon of Mystery; Lucian Blaga.

Metafora reprezintă un aliat în instrumentarul cunoașterii și este mai des întâlnită în știință decât am crede, nefiind doar parte într-un demers artistic.

În capitolul „Geneza metaforei” din *Trilogia Culturii*, Blaga propune și discută conceptul de metaforă revelatorie și revelația, așa cum o face aproape în toate scrierile sale, ca instrument al extinderii cunoașterii. Luând metafora ca un instrument de explorare al misterului, a ceea ce este ascuns, „dincolo”, are grijă mai întâi să selecteze acel tip de metaforă care poate răspunde criteriilor acestui demers, deoarece nu toate metaforele au aceeași forță de a interveni în procesul uman al cunoașterii.

Filosoful enunță existența a două tipuri principale de metafore: metaforele plasticizante și metaforele revelatorii și începe să expună în paralel caracteristicile lor, pentru a scoate în evidență diferențele și rolul lor diferit în cunoaștere, de fapt, în interacțiunea omului cu misterul.

Forță de sugestie au metaforele obișnuite, cum le denumește Blaga „plasticizante”, care pun laolaltă elemente similare. În schimb, rolul de a reda ceva anterior inaccesibil îl au metaforele *revelatorii*, care aduc în atenție aspecte noi, neașteptate,

smulse din mister, care pot păstra ceva din misterul din care au provenit sau pot spori misterul, prin aceasta contribuind la cunoaștere.

În terminologia lui Lucian Blaga, „revelația” trebuie înțeleasă cu o diferență de nuanță față de ceea ce presupune terminologia teologică, fiind un concept filosofic cu semnificație apropiată de ceea ce am putea numi „momentul Evrika” în cunoaștere. De asemenea, „misterul” stă pentru „necunoscut”, dar într-o conceptualizare în care i se asociază implicit aspectele teritorial-„vast” și calitativ-cantitativ „inepuizabil”.

Principala diferență între cele două tipuri de metafore devine vizibilă prin raportare la concepția blagiană referitoare la filosofia omului trăitor în orizontul misterului și al revelației.

„Cât timp omul (încă nu de tot «om») trăiește în afară de mister, fără conștiința acestuia, într-o stare neturburată de echilibru paradisiac-animalic, el nu întrebuințează decât metafora plasticizantă, cerută de dezacordul dintre concret și abstracțiune. Metafora revelatorie începe în momentul când omul devine în adevăr «om», adică în momentul când el se așază în orizontul și în dimensiunile misterului.(...). Precizăm deocamdată că metafora are două izvoare cu totul diferite, care nu îngăduie nicio confuzie. Un izvor este însăși constituția sau structura spirituală a omului, cu acel particular dezacord dintre concret și abstracțiune. Al doilea izvor este un mod de a exista, care caracterizează pe om în toată plenitudinea dimensională a spiritului său, ca «om»: existența într-un mister.”¹

Am anticipat puțin descrierea celor două tipuri de metaforă, înainte de a reda modul în care Blaga le introduce, definindu-le, deoarece am vrut să scoatem în evidență cadrul metafizic al căutărilor lui Blaga, tendința de a scruta zările acelea inaccesibile omului. Înainte de introduce definițiile, ar fi de urmărit ceea ce menționează într-o notă despre etimologia cuvântului metaforă:

„Cuvântul metaforă vine de la grecescul care înseamnă «a duce dincolo, a duce încolo și înapoi». Autorii latini din evul mediu și de mai târziu traduceau termenul cu acela de *translatio*, *transport*; astăzi am zice «*transfer*»“.²

Definițiile date de Blaga pentru cele două tipuri de metafore sunt însă mai mult decât niște definiții, fiind extinse prin conceptualizări, explicații ample, pe care însă nu le vom reda în întregime:

„Deosebim două grupuri mari sau două tipuri de metafore:

1. Metafore plasticizante.
2. Metafore revelatorii.

Metaforele plasticizante se produc în cadrul limbajului prin apropierea unui

¹ Lucian Blaga, *Trilogia culturii, Geneza metaforei*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969, p. 280.

² *Ibidem*, p. 276.

fapt de altul, mai mult sau mai puțin asemănător, ambele fapte fiind de domeniul lumii, date închipuite, trăite sau gândite. Apropierea între fapte sau transferul de termeni de la unul asupra celuilalt se face exclusiv în vederea plasticizării unuia din ele.”³

Cu alte cuvinte, metafora plasticizantă nu se îndepărtează mult de o comparație, așa cum întâlnim adesea în paginile de literatură și nu vorbește într-o egală măsură despre natura omului și despre aspirațiile și *posibilitățile* umane metafizice și de cunoaștere așa cum o face metafora revelatorie. Blaga arată:

„Există însă, după cum precizam la început, și un al doilea tip de metafore, «metaforele revelatorii». Câtă vreme metaforele tip I nu sporesc semnificația faptelor, la care se referă, ci întregesc expresia lor directă, cuvântul ca atare, metaforele tip II sporesc semnificația faptelor însele, la care se referă. Metaforele revelatorii sunt destinate să scoată la iveală ceva ascuns, chiar despre faptele pe care le vizează. Metaforele revelatorii încearcă într-un fel revelarea unui «mister», prin mijloace pe care ni le pune la îndemână lumea concretă, experiența sensibilă și lumea imaginară.”⁴

Blaga dă exemplul metaforei revelatorii „a lumii mireasă”, modul în care ciobanul mioritic numește „moartea”. Prin aceasta ciobanul evidențiază în imaginar ceva ascuns despre „moarte” un anume tip de „însoțire” a omului, dar și sporește semnificația morții, printr-o expresie care nu elimină nimic din mister, dar oferă o posibilitate de acces la mister.

În concordanță cu viziunea despre Marele Anonim și cenzura transcendentă, metafora revelatorie indică un mister, arată către acest mister, fără a-l putea desluși, chiar fără a încerca o deslușire, pentru că are față de mister o rezervă stabilită, prin „interdicțiile” impuse de cenzura transcendentă.

Interdicția cunoașterii absolute are o logică intrinsecă poziției Marelui Anonim ca factor metafizic fundamental. Efectul catastrofal pe care l-ar avea libertatea totală a diferențialelor divine de a evolua ar consta în apariția unei mulțimi infinite de Mari Anonimi, ceea ce ar pune sub semnul întrebării calitatea marelui Anonim de a fi factorul metafizic fundamental. Rostul cenzurii transcendente fiind tocmai eliminarea posibilității acestei multiplicități, omului ca rezultată a dezvoltării uneia din diferențialele divine nu îi va rămâne decât să se mulțumească cu *asaltul asupra* misterului fără a-l putea anula. Astfel, metafora revelatorie stabilește existența unui mister, îl circumscrie, îl identifică, însă nu îl revelează total capacității de cunoaștere umane, ci îi conferă doar certitudinea existenței lui și, mai mult, îi conferă chiar și capacitatea de a contribui, totuși, într-un mod cu totul particular, paradoxal, la cunoaștere.

³ *Ibidem*, p. 276.

⁴ *Ibidem*, p. 279.

Metafora revelatorie creează o punte „naturală” și directă către mituri. Blaga insistă în mod deosebit tocmai asupra acestei calități de a revela fără a dezvălui sau fără a dezvălui pe de-a-ntregul, sau de a revela sporind misterul și totuși generând o cunoaștere (o „minus-cunoaștere” care este doar ca terminologie o lipsă), și face o deosebire clară între semnificația primordială a miturilor și tendința apărută în epoca raționalistă de degradare a acestei noțiuni până la acceptiunea de fabulație, de imaginație fără niciun suport real ori fără nicio justificare profundă.

Noțiunea de „minus-cunoaștere” este prezentată și detaliată mai jos în lucrarea Henrietei Anișoara Șerban despre sistemul filosofic al lui Lucian Blaga:

„O altă versiune ar fi «misterul intensificat» prin intermediul antinomiilor transfigurare, cu exemple din metafizica neoplatonică, teologia creștină și fizica modernă, după teoria cuantică. Conform celor mai recente teoretizări ale acelor vremi, fizica modernă indica structura antinomică a luminii, deopotrivă ca undă și corpuscul, descriere care conduce la un paradox logic. În acest caz se poate vorbi despre o criză în cunoaștere sau despre un nou tip de cunoaștere care depășește limita cunoașterii stabilită de fizica newtoniană și pe care L.B. o denumește «minus-cunoaștere»”.⁵

Lucrările *Eonul Dogmatic* și *Cunoașterea luciferică* includ în analiza cunoașterii ideea de sens al cunoașterii sau direcție a cunoașterii. Odată cu Blaga nu mai avem ca la Kant în mod exclusiv un sens „pozitiv” (demonstrativ, clasic, linear, acumulativ etc. care atenuează misterul sau îl reduce) pentru cunoaștere, ci două sensuri opuse, „plus” și „minus”. „Minus-cunoașterea” radicalizează și intensifică „misterul.”⁶ Și, în continuare, despre dualismul celor două sensuri opuse, „plus” și „minus”, ale cunoașterii se precizează:

„Dualismul acesta al cunoașterii umane (dualismul plus-minus) de tipul precizat este esențial și ireductibil: nu este posibil să reducem minus-cunoașterea la plus-cunoaștere. Cele două tipuri de cunoaștere au cadre diferite: în cadrul plus-cunoașterii, cunoașterea poate fi «completată» (văd un copac, îl cataloghez ca atare, completez informația cu tipul de copac etc.), dar în cadrul misterului cunoașterea implică o dinamică a misterelor radicalizate (lumina este corpuscul, dar este și undă, rezultat al unei cunoașteri diferite, «luciferice»”).⁷

Pentru Blaga, și miturile au caracteristica de a da sens cunoașterii umane și acces la mister, mai ales la ceea ce nu poate fi transferat în echivalențe logice. Pentru a sublinia această caracteristică profundă a miturilor, Blaga introduce

⁵ Henrieta Anișoara Șerban, „Sistemul filosofic al lui Lucian Blaga: repere majore istorice și teoretice”, în vol. *Istoria și teoria sistemelor filosofice românești*, editori Ștefan-Dominic Georgescu și Marius Augustin Drăghici, București, Editura Academiei Române, 2022, p. 74.

⁶ *Ibidem*. Vezi și Henrieta Șerban, „Cunoașterea – o creație”, *Revista de filosofie*, vol. LXIX, nr. 4, 2022, pp. 477–488.

⁷ *Ibidem*, p. 74.

noțiunea de mit trans-semnificativ, a cărui semnificație nu poate fi tradusă printr-o idee, ci rămâne în domeniul transcendentului:

„Toate miturile vor să fie într-un anume fel revelații ale misterului. Răsfoind diversele mitologii, vom diferenția două mari grupuri de mituri: 1. Miturile semnificative și 2. Miturile trans-semnificative. Miturile semnificative revelează, cel puțin prin intenția lor, semnificații, care pot avea și un echivalent logic. Miturile trans-semnificative încearcă să reveleze ceva fără echivalent logic.”⁸

Căutarea și tinderea către acel „dincolo” nu poate fi separată de calitatea de om în filosofia lui Lucian Blaga, iar metafora, în special metafora revelatorie, nu poate fi separată de rostul omului în Univers:

„Omul, privit structural și existențial, se găsește într-o situație de două ori precară. El trăiește de o parte într-o lume concretă, pe care cu mijloacele structural disponibile nu o poate exprima; și el trăiește de altă parte în orizontul misterului, pe care însă nu-l poate revela. Metafora se declară ca un moment ontologic complementar, prin care se încearcă corectura acestei situații de două ori precară. Admițând că situația aceasta a omului rezultă din chiar ființa și existența sa specifică, suntem constrânși să acceptăm și teza despre rostul ontologic al metaforei ca moment complementar al unor stări congenital precare.”⁹

Alături de metaforă stă mitul; nici metafora și nici mitul nu pot fi separate de rostul omului în Univers. Astfel, Blaga afirmă situarea omului într-o lume cu care împărtășește existența într-un sens profund și de aceea are semnificație:

„Orice gest al realității, orice aspect al ei, clătinarea unei frunze, căderea unei raze, participă la suferința și la bucuria omului. Această lume e în anume sens o prelungire a trupului nostru. Când copacul își mișcă o creangă, omul simte această mișcare ca un efort al brațului său. (...) Or, elementele, din care se clădește o viziune mitică, sunt totdeauna elemente ale acestei experiențe vitalizate.”¹⁰

Astfel de experiențe vitalizate dau temei și stimul viziunilor mitice. Lucian Blaga raportează „cunoscutul” lumii concrete și „cunoscutul” lumii științifice prin intermediul comparației între spiritul științific și spiritul mitic, mai întâi, scoțând în evidență că ambele revelează misterul prin „viziuni” construite, „plăsmuite” și, apoi, precizând diferența esențială între ele:

⁸ Lucian Blaga, *Trilogia culturii, Geneza metaforei*, București, Editura pentru Literatura Universală, 1969, p. 291.

⁹ *Ibidem*, p. 289.

¹⁰ *Ibidem*, p. 297.

„Vom observa însă că, într-o viziune mitică, raportul, dintre ceea ce este „cunoscut” și „revelație”, e altul decât cel ce ni se oferă într-o viziune științifică. În general spiritul mitic operează cu cunoscutul lumii concrete, cu datele sensibile, fără a le diminua în vreo privință, ca atare. Aparențele concrete nu sunt supuse unor degradări, ci sunt integrate într-o viziune mai complexă. (...) Aparențele concrete sunt pentru spiritul științific totdeauna numai un punct de plecare în vederea unor construcții, care pe la spate anulează aparențele.”

Spiritul științific „anulează” aparențele prin conceptualizări. Am putea găsi explicația că spiritul științific desființează aparențele deoarece le consideră false ori irelevante și caută adevărul ascuns în spatele lor. Obține astfel, prin explorare științifică, o „viziune”¹¹ „care este o „structură”¹² (un construct științific, o teoretizare), pe care o oferă ca pe o explicație a acelei aparențe, ca pe o semnificație pe care o atribuie acesteia. Blaga exemplifică, pentru acțiunea spiritului științific, faptul că, în cazul sunetului, avem „viziunea vibrațiilor”¹³. Un alt exemplu arată că, în cazul luminii, se propune fie „viziunea unor corpuscule infinitezimale”¹⁴, fie „imaginea abstractă a perturbațiilor ondulatorii într-un câmp magnetic”¹⁵.

Cu alte cuvinte, spiritul științific caută prin însăși esența lui să găsească semnificații pe care să le explice în idei. De aceea, el nu poate avea acces la cunoașterea domeniilor transcendente. „Orice trudă a eșuat, căci revelația acestor mituri se referă la aspecte presimțite, dar inconvertibile pe cale logică.”¹⁶

Ideile nu pot duce pe cale logică decât la alte idei. Aceasta ar fi cauza principală a neputinței de cuprindere a semnificațiilor transcendente, a semnificațiilor integrate „într-o viziune mai complexă”¹⁷. „Pentru cuprinderea semnificațiilor avem disponibile, ca organ special, «ideile». Pentru cuprinderea trans-semnificațiilor avem modul «miturilor». Mitul nu poate fi deci tălmăcit în graiul ideilor”, arată Blaga¹⁸.

¹¹ *Ibidem*, p. 296. „Viziunea” despre care vorbește Lucian Blaga este un tip de „ficțiune utilă”. Vezi Hans Vaihinger, *The Philosophy of 'As If'*, London, Routledge, 2021.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibidem*, p. 299.

¹⁷ În lucrarea „Marele Anonim și metafora trans-semnificativă”, Cătălin Ioniță subliniază legătura stânsă între trans-semnificația miturilor și misterul „doar arătat” al metaforei revelatorii și introduce noțiunea de metaforă trans-semnificativă, denumire foarte potrivită pentru scoaterea în evidență a faptului asupra căruia Blaga se oprește cu deosebită stăruință, anume a aceluia că metafora revelatorie nu poate fi tradusă, reprezentată sau explicată printr-o idee. Cătălin Ioniță, „Marele Anonim și metafora trans-semnificativă”, *Romanian Journal of Inter & Transdisciplinarity*, nr. 2/2023, pp. 30–56.

¹⁸ Ceea ce este „poezie” într-o poezie (poeticul) se pierde la traducerea ei în proză, mai arată Blaga. Lucian Blaga, *Trilogia culturii, Geneza metaforei*, București, Editura pentru Literatura Universală, 1969, p. 300.

Putem continua acest raționament în modul următor: Dacă explorarea științifică a unui domeniu (foarte greu accesibil, mai ales dacă este mai nou) caută înlocuirea aparenței cu o idee teoretică, iar dacă această idee revelează un domeniu și mai greu accesibil, explorarea duce la altă idee, acesta este consemnată în lumea științifică și circulă ca și cum ar reprezenta un adevăr; dacă acea idee este acceptată de lumea științifică pe o scară largă.

În acest fel, cunoașterea avansează cu pași mai mari sau mai mici, metafora fiind unul din instrumentele ei și, la fel de întâlnit în toate zonele cunoașterii, inclusiv în știință, există nenumărate și surprinzătoare exemple ale acestui fapt.

Exemplificăm prin câteva metafore care pot fi calificate drept metafore revelatorii, în sensul că adaugă ceva de natură conceptuală obiectului cunoașterii fără a explicita propriu-zis obiectul. Și despre *sarcina electrică* întâlnim o viziune metaforică:

„Sarcina electrică a nucleului este situată la suprafața acestuia, deoarece protonii și neutronii din nucleu sunt astfel așezați încât protonii și neutronii ar trebui să fie în stratul exterior al nucleului și în interior numai neutronii, adică se formează un înveliș pe suprafața nucleului. În plus, protonii se resping între ei și sunt atrași de un *cojoc îmblănit* format din electronii atomului.”¹⁹

Sau despre abordarea *șansei*, a *întâmplării* în raport cu legitățile epistemologice: „Modul de a trata șansa este s-o înfrunți și să-i descoperi legile, mai degrabă decât să-i negi existența obiectivă. Șansa este o *fantomă malefică* doar dacă este privită ca un haos lipsit de orice legitate (...).”²⁰ Despre *mecanisme mentale* în cunoaștere găsim viziunea „arcului”: „Dar să nu sperăm oare ca filosofia, cultivată cu grijă și încurajată de atenția publicului, să-și poată duce cercetările și mai departe și să poată descoperi, cel puțin într-o oarecare măsură, *arcurile* și principiile secrete prin care mintea umană este acționată în operațiunile sale?”²¹ Despre *experimentul științific* se spune: „(...) experimentul științific este o *torță* în căutarea unui model (șablon, pattern)”²². Există o multitudine de astfel de exemple, extrem de imaginative și diverse.

Dacă cercetătorul nu se consideră pur și simplu om de știință, ci își asumă pe deplin calitatea speciei umare de a trăi în orizontul misterului și al revelației, atunci poate avea loc următorul fenomen: el poate descoperi că metoda lui de cercetare duce în pași succesivi de la o idee la altă idee, fără să se poate întrevădea un sfârșit al acestui șir de pași. Atunci singura lui șansă este aceea de a-și asuma înțelegerea

¹⁹ <https://science-education-research.com/move-over-mendeleev-here-comes-the-new-mendel/>

²⁰ <https://science-education-research.com/reference/science-comparisons/chance-need-not-be-an-evil-ghost/>

²¹ <https://science-education-research.com/reference/science-comparisons/the-mind-is-operated-by-springs/>

²² <https://science-education-research.com/reference/science-comparisons/an-experiment-is-a-torch/>

faptului că direcția cercetării lui ar putea să-l ducă în direcția potrivită apropierii de adevăr, însă că nu va putea ajunge niciodată să-l cunoască. Asumarea acestui fapt îi va da capacitatea de a trăi în zona misterului, de a-și accepta calitatea de om în orizontul misterului și de a accepta că singura revelație care îi este dată nu poate fi decât asumarea trăirii în această zonă „abisală”, a misterului.

Metafora revelatorie abordează problema global și direct oferind, în mod paradoxal, cunoaștere, dar fără a elucida misterul. Miturile se înscriu în producțiile spiritual-culturale datorate situații în orizontul misterului. „Miturile sunt plâsmuiri de intenție revelatorie, și întâiele mari manifestări ale unei culturi. În această calitate a lor ele vor purta întotdeauna pecetea unor determinante stilistice; ele vor fi modelate, interior, de categoriile abisale ale unui popor.”²³

Blaga face referire la categoriile abisale în demersul de a reliefa și mai profund ceea ce separă abordările mentale, raționalizante, având ca modalitate de lucru exprimarea ideilor, *de abordările care acceptă incapacitatea de acces deplin la un adevăr ultim*, suprem, (transcendental, aprioric în filosofia lui Kant). Astfel, noțiunea de categorie funcționând atât în domeniul științific, cât și în acela al metafizicii este potrivită în cadrul unei asemenea comparații. Mai exact, vorbind despre categoriile abisale, el se referă la un acces particular și particularizat la cunoaștere și la metafizic, însă despre categorii, în general, admite că acestea sunt structuri funcționale adecvate ambelor domenii:

„Despre categorii nu se poate spune în nici un caz că ar fi «plâsmuiri» ale spiritului omenesc în sensul, în care această afirmație se poate face despre orice creație culturală. Întâi, rămâne o întrebare deschisă dacă ideile categoriale sunt în genere simple plâsmuiri; ele par înainte de toate structuri sau factori funcționali, iar ca structuri ele ar putea să fie impuse spiritului uman prin ceea ce altădată numeam „cenzură transcendentă”, și în consecință ele ar putea să fie tot atâtea momente cu tâlc într-o rânduială și finalitate metafizică.”²⁴

În plus, și antinomiile sunt instrumente ale cunoașterii și chiar sunt folosite atât în metafizică, cât și în știință, deoarece această manifestare a gândirii este capabilă, prin tensiunea pe care o implică, să indice și să reprezinte fără să explice, dar să „arate către” ceva perceptibil spiritului uman, însă rămânând protejat în zona misterului:

„Chiar dacă gândirea metafizică s-ar revărsa inevitabil în antinomii, rămâne încă o problemă, dacă această situație atinge de nulitate rezultatele gândirii, deoarece s-ar putea ca însuși antinomicul să fie pozitiv-utilizabil în formulările cunoașterii. O dovadă elocventă ni se servește în această privință chiar în

²³ Lucian Blaga, *Trilogia culturii, Geneza metaforei*, București, Editura pentru Literatura Universală, 1969, p. 300.

²⁴ *Ibidem*, p. 324.

domeniul științei exacte, și anume în microfizica de astăzi, care a hotărât să facă uz de formulări antinomice în teoria corpuscular-ondulatorie a luminii.”²⁵

Valorificând gândirea antinomică, Lucian Blaga este un kantian²⁶. Kant opune metafizica matematicii fizicii și logicii, identificând antinomiile. În antinomiile pe care le tratează, Kant arată că nu putem cunoaște *noumena* (adică, lucrurile în sine), căci nu putem trece de fenomene. Claudiu Baciuc arată:

„O lume a lucrurilor în sine este o lume în care timpul și spațiul au o realitate absolută, sunt, ceea ce Newton spunea, «sensorium Dei», fiind deci la fel de absolute precum Dumnezeu însuși. Nu la fel stau lucrurile într-o lume fenomenală, unde timpul, ca intuiție pură, este un produs al activității sintetice a imaginației productive. Fenomenele ca «apariții» nu sunt în timp, ele doar îmi apar ca fiind în timp. De fapt, dinamica lor este una extra-fenomenală, prin însuși conceptul lor. Nu fenomenele sunt cauza care determină apariția în experiență a altor fenomene, și nici nu au cum să fie atâta timp cât la baza tuturor fenomenelor stă «lucrul în sine», care «afectează» facultatea noastră de cunoaștere pentru a da naștere acestor fenomene. Condiția noastră seamănă, din acest punct de vedere, cu aceea a unor ființe care trăiesc permanent într-un caleidoscop, în care pot vedea succesiunea formelor, dar nu pot percepe mâna care-l rotește, având de-a face numai cu acele forme din interiorul caleidoscopului. Aceste ființe pot observa că o formă succede alteia, iar sesizând că acest lucru se petrece în mod regulat, ele concep cele două forme ca stând într-o relație causală. Însă adevărata cauză a succesiunii lor rezidă în forța care rotește caleidoscopul.”²⁷

Lucian Blaga valorifică diferit antinomiile ca instrumente deopotrivă metafizice și epistemologice. Omul nu este nici relativ pasiv și nici relativ închis în „caleidoscop” și dacă nu percepe „mâna care-l rotește”, prin situarea privilegiată a omului în mister, acesta valorifică prin revelație, semnifică, trans-semnifică și creează cunoaștere de diverse tipuri, valorificând activ și ingenios „proximitatea” metafizică sporită care-i este oferită omului de situarea sa unică. Din perspectiva opoziției dintre situarea în mister și lumea existenței, Lucian Blaga descrie filosofic situarea metafizică întru mister și revelație a omului și ceea ce îi oferă omului, unic prin situarea sa întru mister și revelație, un acces diferit și sporit la cunoaștere, suplimentat prin cunoașterea de

²⁵ Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013, pp. 25, 26.

²⁶ V. Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, 1781, în limba română: Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. de N. Bagdasar și Elena Moisuc, București, Editura Științifică, 1969.

²⁷ Claudiu Baciuc, „Libertate și cauzalitate a rațiunii la Kant”, *Studii de istorie a filosofiei universale*, vol. XXIV, București, Editura Academiei Române, 2016, pp. 71–78. Claudiu Baciuc folosește conceptul „caleidoscop”, aici, ca metaforă revelatorie.

tip II, pentru care metafora revelatorie este o expresie importantă (și un indiciu al capacității omului de a avea acest tip special de cunoaștere).

În studiul „Cunoașterea – o creație”, Henrieta Anișoara Șerban dezvoltă ideea categoriilor abisale, subliniind în ce constă demersul diferit al lui Blaga față de cel al lui Kant și ideea cunoașterii ca adaos la lume, în cazul cunoașterii de tip II:

„Spre deosebire de Kant, Lucian Blaga recurge la conceptul de categorii abisale, categorii «stilistice», spune filosoful, ce nu pot fi redate explicit, dar care sunt funcționale cognitiv și stilistic și modelează deopotrivă sfera cunoașterii și sfera creativității umane. Categoriile stilistice sunt abisale deoarece erup, se manifestă în creațiile umane, provenind dintr-o sferă profund inconștientă, ajung să transpară în creațiile artistice și cognitive. Acestea sunt și categorii ale spontaneității, spre deosebire de categoriile kantiene ale receptivității.”²⁸

De asemenea, și Oana Vasilescu se referă în mod special la categoriile abisale, ca factori orientativi pentru teoretizare: „Categoriile *abisale*, teoretizate din varii perspective complementare, reprezintă nu numai factorii determinanți ai plămuirilor culturale din domeniul artelor (...), ci și factorii fundamentali care orientează plămuirile teoretice în genere ale ființei umane (inclusiv din sfera științelor)”²⁹.

Așa cum precizează Alexandru Surdu, noțiunile de „categorii abisale” și „inconștient” se îngemănează la Blaga pentru a circumscrie dominantă opereii sale, și anume, *misterul*: „În loc de sentimentul spațiului, Blaga propune «orizontul spațial al inconștientului» care se face vădit în muzica populară, independent de voința și conștiința creatorului. Inconștientul nu trebuie înțeles aici ca o formă inferioară a conștiinței, ci, dimpotrivă, ca ceva mai profund și mai persistent, care revine (...)”³⁰

Făcând o recapitulare, putem constata că noțiunile implicate de Lucian Blaga pentru a circumscrie conceptul de mister, și anume, abisal, antinomie, inconștient se corelează și cu aceea de irațional: „Blaga (...) va deveni adeptul poziției dogmatice, în cadrul căreia transcendența este concepută ca ceva irațional, contrar oricărei logici”³¹, reprezintă ca atare un mister. Trebuie precizat și în cazul termenului „dogmatic” diferența de semnificație față de termenul utilizat în teologie. Avem o semnificare filosofică aparte corelată cu antinomiile și meta-logica.

²⁸ Henrieta Șerban, „Cunoașterea – o creație”, *Revista de filosofie*, vol. LXIX, nr. 4, 2022, pp. 477–488.

²⁹ Oana Vasilescu, „Cunoaștere metafizică și cunoaștere științifică la Lucian Blaga”, *Revista de filosofie*, nr. 4, 2022, p. 489.

³⁰ Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, Editura Academiei Române, București, 1995 p. 103.

³¹ *Ibidem*, p. 108.

Arhitectonica metafizică propusă de filosofia lui Blaga corelează astfel de noțiuni-viziuni: antinomii³², dogmă³³, irațional, plus-cunoaștere, minus-cunoaștere³⁴, zero-cunoaștere, enstatic, ecstatic³⁵, fanatic și criptic³⁶. Într-un demers clarificator despre cunoaștere în calitate de creație pornind de la Lucian Blaga, Henrieta Șerban arată:

„*Cunoașterea luciferică* (1933) se ocupă de schimbarea perspectivei asupra cunoașterii față de demersul kantian folosind noutățile din fizica modernă. Cunoașterea are în primul rând «direcție», care nu este unică, așa, ca la Kant, doar direcția «plus», ci și o direcție «minus». Pe această direcție, cuceririle cunoașterii sunt antinomii, mistere accentuate sau radicalizate prin revelare. Apar idei noi, idei «teorice», «punți către criptic», care deschid orizontul misterelor și schimbă paradigmele. Intellectul care operează astfel de realizări este «ecstatic», metalogic, spre deosebire de cel «enstatic», specific logicii clasice și cunoașterii pozitive. Ideea teorică îndeplinește o funcție (paradigmatică) și va fi probabil înlocuită într-o viziune epistemologică modernă, similară celei kuhniene despre paradigme și revoluții științifice.»³⁷

Toate aceste concepte sunt utilizate de Blaga pentru aprofundarea sensurilor celor mai greu accesibile ale conceptului de mister:

„Intellectului ecstatic îi este specifică metoda de cunoaștere dogmatică; această metodă se folosește de antinomii transfigurate de exprimarea misterului. Altfel spus, intelectul nu mai ocolește antinomia, nu mai încearcă să o rezolve, să o reducă, ci o acceptă ca pe o transfigurare a misterului. În cazul plus-cunoașterii și al zero-cunoașterii, intelectul rămâne în limitele logice, adică în limitele care îi sunt proprii, el este intelect enstatic. Însă, în fiecare dintre modalitățile

³² În concepția lui Blaga, *dogmele* nu sunt ceea ce se înțelege în mod uzual în context religios, teologic, ci revelează un mister care nu poate fi exprimat decât prin *antinomii*. Astfel, ele devin din ceea ce ar putea avea aparența de anti-logic, mesagere ale unui domeniu *dincolo de logică*. (Angela Botez, Richard T. Allen și Henrieta Anișoara Șerban (eds.), *Lucian Blaga – Selected Philosophical Extracts*, Delaware, Vernon Press, 2018.)

³³ El afirmă că dogma cuprinde mai mult decât nevoia de sinteză, anume tendința de a nu permite raționalizări ale misterului metafizic. *Ibidem*.

³⁴ Sensul pe care îl dă Blaga noțiunii de *minus-cunoaștere* nu este acela de lipsă de cunoaștere sau de greșeli în cunoaștere, ci o cunoaștere autentică, diferită însă de aceea obișnuită, o cunoaștere capabilă de progres și de mișcare imprevizibilă înainte. Ea este văzută ca o construcție abstractă, fără corespondență cu ceea ce este comprehensibil. Spre deosebire de ea, *plus-cunoașterea* limitează necunoscutul. *Ibidem*.

³⁵ Minus-cunoașterea nu se limitează la contemplarea a ceea ce este cunoscut (intelectul *enstatic*), ci se manifestă ca o proprietate a cunoașterii luciferice, ea caută să depășească acest cunoscut (intelectul *ecstatic*). *Ibidem*.

³⁶ Așa cum Blaga prezintă cunoașterea luciferică a obiectului, acesta ne apare în două forme de manifestare deosebite: aceea manifestă, care se „arată” (modeul *fanic*) și aceea ascunsă (*criptic*) și se impune sau „dezvăluie” ca mister. *Ibidem*.

³⁷ Henrieta Șerban, „Cunoașterea – o creație”, *Revista de filosofie*, vol. LXIX, nr. 4, 2022, pp. 477–488.

cunoașterii luciferice – plus-cunoaștere, minus-cunoaștere, zero-cunoaștere –, iraționalul este prezent; iraționalul, adică ceea ce nu poate fi epuizat, este prezent fie în forma cripticului a cărui revelare este reluată *ad infinitum*, fie sub forma permanentizării cripticului, fie sub aceea a potențării acestuia.”³⁸

După acest excurs despre mister, să ne întoarcem și la metafora revelatorie propriu-zisă, așa cum o descrie Blaga însuși. El continuă prezentarea în paralel a celor două tipuri de metafore pe baza de exemple, așa încât să se poată desluși un mecanism de generare pentru fiecare dintre ele. Desigur, a vorbi despre mister în termeni clari și cu precizie nu este posibil. Blaga sugerează mecanismele tainice ale misterului prin alăturarea a două noțiuni antinomice: analogie și *diz*-analogie. Este de fapt chiar o suprapunere ale acestor contrarii, prin care sugerează un conținut care nu poate fi explicat. În metafora revelatorie este numai aparent o analogie între un anume reprezentant și un reprezentat inaccesibil. De aceea *diz*-analogia, respectiv nepotrivirea între reprezentant și ceea ce acesta pare a reprezenta, atrage atenția asupra faptului că reprezentatul este inaccesibil. Blaga folosește expresia „debordant”, adică *diz*-analogia depășește semnificația a ceea ce este luat în atenție, studiat și semnificat, subliniind că este vorba despre altceva, mult mai mult, mult mai important și complet ascuns.

„Un exemplu: «Soarele, lacrima Domnului, cade în mările somnului.» De astă dată faptul concret «a» (soarele) nu este simplu numai exprimat prin imaginea «b» (lacrima Domnului). Metafora nu se reduce la expresie; imaginea «b» nu vrea să fie doar un echivalent al faptului «a». Situația e mai complicată. Faptul concret «a» (soarele) e de astă dată privit numai ca un semn vizibil al unui «x», prin ceea ce el e prefăcut într-un «mister deschis», care cheamă și provoacă un act revelator. Un mister solicită, prin latura sa ascunsă, o revelare, nu o simplă expresie. Revelarea se încearcă prin suprapunerea și altoirea integrantă peste faptul «a» (soarele) a imaginii «b» (lacrima Domnului). Conținuturile efectiv palpabile, apropiate, sunt «a» și «b», dar ecuația ce se va declara nu are loc între «a» și «b», ci între «a+x» și «b» ($a+x=b$). Într-o metaforă revelatorie nu interesează așadar numai analogia dintre «a» și «b», ci și dizanalogia, care e tocmai destinată să completeze debordant pe «a». Desigur că și în cazul metaforelor revelatorii inițiativa generatoare pornește de la o analogie, dar semnificația totală, revelată prin metaforele de acest tip, se obține prin suprapunerea analogic-dizanalogică a conținuturilor celor două fapte apropiate. (...) Metaforele revelatorii încearcă să reveleze un «x» prin amalgamizarea a două fapte analogic-dizanalogice (a și b).”³⁹

³⁸ Marian George Panait, „Lucian Blaga – Sistem filosofic și teoria cunoașterii”, în volumul *Mic compendiu de epistemologie românească* partea I, editori Marius Augustin Drăghici, Oana Vasilescu, Editura Academiei Române, București, 2022, p. 146.

³⁹ Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 393.

Acest exemplu subliniază faptul că în metafora revelatorie nu se alătură elemente asemănătoare, ci un element cu semnificație sporită de ceva care anterior era ascuns și un alt element. În analiza făcută de Blaga, apar următoarele convenții:

«a» înseamnă soarele, un fapt concret;

«a+x» înseamnă soarele care cade în mările somnului: faptul a căpătat semnificație sporită, chiar și de „cădere” ca parte a unui act revelator;

«b» înseamnă lacrima Domnului, o imagine cu rol potențator.

Semnificația sporită, «a+x» este potențată de «b». După părerea noastră, identificarea soarelui cu lacrima Domnului are într-adevăr caracteristici revelatorii, însă căderea în mările somnului nu face trimitere la niciun mister. Sunt expresii comune „soarele merge la culcare” sau „soarele coboară în mare”, acestea două împreună putând genera expresia „soarele cade în mările somnului”. Tensiunea antinomică analogie–dizanalogie este de tip dogmatic în sensul pe care i-l atribuie Lucian Blaga și contribuie la revelare. Partea care aduce un surplus de semnificație și care trimite către mister este identificarea soarelui cu lacrima Domnului, precizând astfel planul de dincolo și evidențiind soarele ca lumină a cunoașterii, așadar, ca lumină revelatorie care face posibilă ieșirea din starea paradisiacă, a „somniai”.

*

Lucian Blaga, rămânând consecvent cu viziunea sa metafizică, completează cadrul în care și-a dezvoltat filosofia, acela dat de Marele Anonim și de diferențele divine, cu modul în care cunoașterea umană ar putea avea acces la revelarea misterului. În primul rând, el subliniază acea caracteristică esențială a misterului de a nu se lăsa revelat în sensul comun al noțiunii de revelație: această noțiune, așa cum o înțelege și o folosește Blaga, este nu atât o „descifrare” sau o dezvăluire a misterului, ci acceptarea misterului ca un ceva ce nu poate fi explicat de mintea rațională, liniară, științifică și o valorificare speculativă, filosofică a reacției umane la mister (o reacție activă, pro-activă, prin actul de revelare).

Misterul, în sensul folosit de Blaga, este accesibil simultan minții și sufletului uman ca trăire, ca acceptare a unui dat dincolo de orice putință de exprimare. Această acceptare și relaționarea specifică a omului cu misterul reprezintă poziționarea umanului în interiorul limitelor orizontului său existențial, orizont care, împotriva accepțiunii simțului comun, este în același timp limitare și nemărginire: este acceptarea faptului că limitele pot fi împinse oricât de departe, *dincolo* de ele rămânând întotdeauna Universul necuprins.

Omul poate avea acces la mister prin metafore, în mod specific, prin metafora revelatorie. Blaga discută modalitatea în care poate fi utilizată metafora și separă metaforele comune, pe care le numește plasticizante și care sugerează printr-o imagine din lumea accesibilă, căreia îi asociază semnificații pe același plan, de același fel prin aceste metafore plasticizante de metaforele revelatorii prin

care se realizează accederea epistemologică la ceva greu de explicat, amplificând „percepția unui ceva imprecipabil”, care sugerează un dat din lumea transcendentă printr-o imagine din lumea mitică, simbolică, a tâlcurilor ascunse.

Am adus în atenție și metafore utilizate în lucrări științifice sau despre știință, subliniind astfel în mod suplimentar contribuția conceptuală a metaforei în epistemologie și în universul uman, în sprijinul viziunii lui Blaga. Gândirea științifică este caracterizată de raționamente, urmărind corelarea cauză-efect, de explicitare și de explicare, în mulțimea acestor exemple de metafore predomină acelea plasticizante, deși apar și metafore revelatorii. Antinomia undă-corpusul evidențiată de Blaga este mai degrabă aridă, fără calități literare, dar funcționează metaforic revelatoriu. „Numele” asociate particulelor subatomice de tipul „charm” sau „beauty”, surprinzător de plastice, nu mai păstrează nimic din aspectul analogic și sunt, în opinia noastră, reacții ale omului la mister, adăugând nume la ceva care anterior era ascuns, altfel spus, metafore revelatorii. În matematică, putem considera denumirile de numere naturale, reale, iraționale, raționale, de asemenea, metafore revelatorii (acestea stau pentru concepte și se deschid spre teorii matematice). „Zero” poate fi interpretat ca metaforă revelatorie, în calitatea sa de conceptualizare necesară, în rolul de bornă delimitatoare, de reper („ceva”) și, totodată, paradoxal, „nimic”; un exemplu de antinomie sau o convenție care este deopotrivă și ceva mai mult decât o convenție, și anume, un *concept* filosofic și matematic necesar într-un demers matematic revelator cu valențe epistemologice și fenomenologice.